

Д.Б. Кабалевський - видатний діяч музичної культури. Він не замикався лише у сфері своїх творчих інтересів, усвідомлюючи вище призначення своєї праці у суспільному обов'язку, у найважливішій справі виховання молодого покоління.

ЛІТЕРАТУРА

1. Д.Б. Кабалевский. Воспитание чувств. - Советская музыка, 1962. - № 8.
2. Д.Б. Кабалевский. Главное - любить музыку. - Советская музыка, 1965. - № 6.
3. Д.Б. Кабалевский. Моя работа над детской песней. - Советская музыка, 1935. - № 2.
4. Д.Б. Кабалевский. О работе над детской песней. - Советская музыка, 1935. - № 2.
5. Д.Б. Кабалевский. Прекрасное пробуждает доброе. - М.: Педагогика, 1973.
6. Д.Б. Кабалевский. Про трех китов и про многое другое: Книга о музыке. - М.: Советский композитор, 1970.
7. Д.Б. Кабалевский. Сила искусства. - М.: Педагогика, 1984.
8. Д.Б. Кабалевский. Соизмеряя с идеалом будущего. - Учительская газета, 1964, 23 ноября.
9. Д.Б. Кабалевский. Педагогические размышления. Избранные статьи и доклады. - М.: Педагогика, 1986.
10. Д.Б. Кабалевский. Эстетическая культура в школе. - М.: Советская педагогика, 1976. - № 1.

Стаття присвячена проблемам музично-естетичного виховання школярів. Автор, досліджуючи праці відомого композитора, громадського діяча і педагога Д.Б. Кабалевського, прагнув привернути увагу до найбільш цінних і плідних думок композитора, показати їх актуальність для сучасної практики музично-естетичного виховання молодого покоління.

The article is devoted to the problems of musical-aesthetic upbringing of school children. The author having studied the works of a famous composer, public figure and pedagogue D. Kabalevsky wanted to attract attention to the most valuable and fruitful thoughts of the composer. The author's aim is to show their topicality in modern practice of musical - aesthetic upbringing of the young generation.

ПИТАННЯ ВИХОВАННЯ ОРФОЕПІЧНОЇ ПРАВИЛЬНОСТІ МОВЛЕННЯ У ДОШКІЛЬНІЙ ЛІНГВОДИДАКТИЦІ

Квак О.В.,

викладач

Бродівський педагогічний коледж

Робота над культурою мовлення, над чистотою звучання - є одним з важливих завдань у системі роботи над рідною мовою у дошкільному віці. Чітка, чиста, правильна мова дає дитині змогу легко спілкуватися з людьми, що оточують її, висловлювати свої думки і бажання.

Культура мовлення - це бездоганно правильне володіння лексичними, граматичними, орфоепічними, стилістичними, фразеологічними нормами літературної мови, вживання нормативних наголосів у словах. Це вміння дотримуватися мовних закономірностей, притаманних лише цій мові [2].

Культура мовлення включає звукову культуру мовлення.

Під звуковою культурою мовлення розуміється чітка артикуляція та вимова звуків, слів і фраз рідної мови; розвиток фонематичного слуху та інтонаційної виразності мовлення, мовне дихання. До чинників звукової культури мовлення відносяться: чітка артикуляція звуків мови, правильна звуковимова, орфоепічна правильність мовлення, мовне дихання, фонематичний слух, засоби інтонаційної виразності [10].

Сукупністю правил зразкової літературної мови є орфоепічна правильність мовлення.

Богуш А. М. зазначає, що орфоепічна правильність мовлення - це дотримання норм і правил літературної української мови, встановлених для вимови кожного звука у

словосполученнях і словах [10]. З лінгвістичного енциклопедичного словника дізнаємося, що орфоепія (від гр. orthos - правильний і epos - мовлення) - сукупність вимовних норм літературної мови, що забезпечує зберігання одноманітності її звукового оформлення; розділ мовознавства, що вивчає норми вимови [9].

А.Г.Кващук дає таке визначення орфоепії. Орфоепія (від гр. orthos - правильний, рівний і epos - мова, слово) - розділ мовознавства, об'єктом якого є норми правильної літературної мови [12].

О.Т.Волох тлумачить ширше дане поняття. Орфоепія (від гр. orthos - правильний і epos - мова, слово) в сучасному мовознавстві вживається у двох значеннях: 1) розділ науки про мову, що займається вивченням, систематизацією і впорядкуванням правил єдиної літературної мови; 2) сукупність правил, які забезпечують єдність і нормативність усного літературного мовлення [5].

М. А.Жовтобрюх під орфоепією розуміє розділ мовознавчої науки, який вивчає систему правил, що визначають єдину вимову, властиву літературній мові. Такої ж думки, щодо визначення поняття «орфоепія» дотримуються М.І.Пентилюк, М.П.Іванченко, М.Я.Плющ [7].

О.Т.Волох стверджує, що правила української орфоепії побудовані у відповідності з основними закономірностями фонетичної системи української літературної мови, вони охоплюють передусім її фонемний склад, відбивають звукові зміни у мовному потоці, регулюють вимову окремих звуків, звукосполучень у певних фонетичних позиціях, у різних граматичних формах, словах та у групах слів [5].

А.Г.Кващук вказує на те, що орфоепія дає правила вимови голосних і приголосних звуків, а також окремих звукосполучень залежно від їх позиції у слові, від особливостей наголошення їх у певних граматичних формах, словах чи групах слів. Орфоепічні норми української літературної мови розробляються із урахуванням закономірностей розвитку її фонетичної системи. Саме тому орфоепія так тісно пов'язана з фонетикою [12].

З практичної сторони орфоепія спрямована на подолання вимовних помилок, до яких, перш за все, належать фонетичні та фонологічні. Так як це помилки усного мовлення, тому важливо, щоб педагоги звертали увагу на них уже з дошкільного віку, оскільки, саме з цього віку починає формуватися усне мовлення.

Щодо розгляду питання виховання орфоепічної правильності мовлення дошкільників у історичному плані, то йому приділяється мало уваги у науково-методичній літературі. Переважно розглядаються особливості мовлення дошкільників. Так, С.Ф.Русова одним з провідних завдань дошкільного виховання вважає розвиток рідної мови. Нею були визначені напрямки розвитку мовлення дітей дошкільного віку. Вона стверджувала, що з початком мовленнєвого спілкування дошкільник ще не вміє правильно вимовляти усіх звуків (більшість з них - спотворені). С.Ф.Русова рекомендувала вихователям не зупиняти дитину під час розмови «і часто виправляти всякі її фонетичні та граматичні помилки». Виправляти порушення вимови потрібно в процесі навчання. Для сприяння цьому рекомендувала систематично проводити вправи з гімнастики губ і язика тривалістю 2-3 хвилини [11]. Розвитку орфоепічної правильності мовлення дошкільників С.Ф.Русова не приділила достатньої уваги.

Є.І.Тихеева класифікує недоліки мови дітей за трьома категоріями. До першої відносяться ті, які притаманні усім дітям на певному віковому етапі і обумовлені станом їх розвитку:

- 1) сенсорні помилки, обгрунтовані тим, що сприймання дитини ще недостатньо диференційоване, а тому тонкі розбіжності у звучанні не сприймаються; лише грубо загально засвоюється;
- 2) аперцептивні помилки: слабка і нестійка увага дитини обумовлює неодинаково відношення її до різних частин почутого взагалі, і частково частин окремих слів;

3) моторні помилки: артикуляція і структура органу мови дитини не дорозвинулася до того, щоб правильно вимовляти певні звуки чи поєднання звуків;

4) помилки відтворення: здатність запам'ятовування дитини не відповідає об'єкту мовних сприймань, що обумовлює при вимові раніше чутих слів неминучі помилки пам'яті. Помилки такого типу притаманні дітям у той ранній період, коли розвиваються і удосконалюються механізми мови.

До другої категорії відносяться недоліки, обумовлені особливостями конституції і неправильностями у розвитку механізмів мови, і до третьої - набуті, як наслідок поганої виховної роботи (дошкільник відтворює акцент, інтонацію і усі особливості мовлення людей, з якими він живе) [13].

Є.І.Тихеева у своїх працях звертає увагу на виховання звукової культури мовлення дітей раннього віку. Вона відзначає, що розвиток апарату малюка, його гнучкість, чіткість повинні складати один із розділів усієї роботи з розвитку мовлення дітей. Апарат мовлення має удосконалюватися і розвиватися без будь-яких перешкод. Для удосконалення мовленнєвого апарату потрібно створювати такі умови, за яких дитина здатна чути і відтворювати звуки, які вона вимовляє. Насамперед, це своєчасне задоволення потреб та побажань малюків, оскільки діти з перевагою негативних емоцій на самоті не виявляють активних голосових реакцій, радісне самопочуття малюка - основна умова для розвитку його мовлення [13].

Вашуленко відзначає, що відхилення від орфоепічно правильної вимови, що трапляються у мовленні дошкільників, найчастіше пояснюються такими причинами: 1) Діалектним оточенням; 2) впливом спорідненої мови ([дочка], [одинац':ат'], [йяблоко]); 3) орфографічним (побуквеним) читанням слів ([дзв'інок], [село], [дивит'с'а], замість [дзв'інок], [се'ло], [диви'ц':а]); 4) органічними вадами мовного апарату.

Так, наприклад, під впливом фонетики північного наріччя і багатьох говорів південно-західного навіть особи, що володіють літературною мовою, іноді вимовляють твердий [р] відповідно до орфоепічного м'якого [р](гово'рат', пе"ре"в'іра'ут, радно'замість гово'рат', пе"ре"в'іра'ут, р'адноО; в оточенні говорів південно-східного наріччя трапляється вимова м'яких [ж], [ш] та [р] там де в літературній мові вони тверді (б'іж'ат', ле"ж'ат', лош'а, р'а'ма замість б'іжат', ле"жат', лоша', ра'ма); в оточенні говорів південно-західного наріччя іноді вживають на кінці слів глухі приголосні замість дзвінких, властивих українській літературній мові (зуп, дуп, в'іс, сторош, н'іш замість зуб, дуб, в'із, сторож, н'іж); на території західних областей України досить часто і у тих, хто добре володіє літературною мовою можна почути вимову м'яких зубних приголосних [з], [ц], [с] з акустичним наближенням до шиплячих [ж], [ч], [ш] (з"в'ір, кни"зі, ц"іна, с"в'а'то, с"іно), що зовсім не властиве українській орфоепії [4].

А.М.Богуш дає ширшу і конкретнішу характеристику недоліків дитячого мовлення. Вона зазначає, що у дошкільному віці спостерігається неправильна вимова дитиною звуків, і це цілком закономірне явище. Для три - чотирирічних дітей характерна загальна пом'якшеність мовлення. Більшість дітей не може самостійно опанувати правильною вимовою звуків, вони потребують допомоги дорослих. Але не усі батьки приділяють цьому серйозну увагу. Декому із них навіть подобається спотворена вимова звуків, і вони намагаються розмовляти з дитиною «по-дитячому», повторюючи її помилки [3]. Розрізняють такі види неправильного звковимовляння: пропуск звуків, заміна звуків, спотворення звуків.

Пропуск звуків характерний майже для усіх дітей дошкільного віку. Якщо дитина в одному слові у поєднанні з голосним вимовляє певний звук, а у другому - у поєднанні з приголосним його опускає, то це не є дефектом мовлення. Наприклад, у слові «молоток» дитина правильно вимовляє звук [т], а у слові «стіл» його пропускає - «сіл». Деякі діти можуть пропускати цілі склади з важкими звуками. Найчастіше пропускаються звуки [р, л, ш, ж, ч, щ, с, з, ц] та звуки [к, г]. Такі вади, якщо дорослі

систематично не працюють з дітьми, можуть тривати до 6 - 7 річного віку.

У дошкільному віці зустрічаються заміни одного звука іншим: шиплячих [ш, ж, ч] свистячими [с, з, ц];

свистячих [с, з, ц] шиплячими [ш, ж, ч];

шиплячих і свистячих [ш, ж, ч, с, з, ц] звуками [ф, в, т, д];

звуків [к, г] звуками [т, д];

звуча [р] звуками [л, й];

звуча [л] звуками [р, ль, й];

звуків [р, л] звуками [в, г].

До порушень звуковимови належать також спотворення звуків, неправильна їх артикуляція. Діти 3-4 років часто пом'якшують приголосні звуки. Спостерігається нечітка вимова приголосних, наближення одного звука до іншого, їх уподібнення, що призводить до спотворення слова. Досить часто зустрічається міжзубна вимова звуків: [с, з, ц, ш, ж, ч, щ, т, н, д, л]; бокова вимова звуків [с, з, ц, ш, ж, щ, р]; носова вимова [с, з, ц, ш, ж, ч, щ, р, л]. Така вимова звуків, якщо своєчасно не звернути на неї увагу може залишитися на все життя [3].

Дослідження наступного покоління педагогів також не дають відповіді на питання виховання орфоепічної правильності мовлення дітей дошкільного віку. Основна увага приділяється вихованню правильної звуковимови дошкільників.

Так, у методичному посібнику Є.К.Сухенко «Виховання правильної звуковимови у дошкільників» /1961/ досить ґрунтовно описано механізм мовленнєвого процесу, особливості звуковимови дітей кожного віку, визначено завдання щодо виховання звукової культури мовлення дітей: навчання дошкільників правильної вимови звуків, виховання виразності мови, навчання користуватися питальною та окличною інтонаціями, розвиток сили голосу та темпу мовлення, виховання літературної мови. Визначено напрямки виховання правильної звуковимови: попередження помилок, розвиток слухової уваги, артикуляційного апарата. Розроблено орієнтовні заняття для кожної вікової групи, пропонується практичний матеріал.

Методичний посібник О. Л. Жильцової «Виховання правильної звуковимови у дітей старшого дошкільного віку» /1971/ рекомендовано для логопедів. Посібник складається з трьох частин. У першій частині розроблено методичні вказівки щодо проведення логопедичної роботи, зокрема, висвітлюються особливості вад звуковимови і фонематичного сприймання у старших дошкільників, описано шляхи визначення рівня розвитку фонематичного слуху, подано прийоми обстеження вимови та види роботи щодо усунення цих вад у дітей. Автор пропонує матеріал для дітей трьох категорій: з правильною вимовою і достатньо розвиненим фонематичним сприйманням; з правильною вимовою, але з недорозвиненим фонематичним сприйманням; з вадами вимови. У другій частині посібника подано розробки логопедичних занять з дітьми, що мають вади вимови. Третя частина посібника вміщує різноманітний мовний матеріал для закріплення вимови свистячих, сонорних, шиплячих звуків.

Проблема виховання звукової культури мовлення дітей дошкільного віку досліджувалася науковцями сучасної дошкільної лінгводидактики в різних напрямках: оволодіння правильним усним мовленням /Л.П.Федоренко/, формування у дітей орфоепічних дій /М.С.Вашуленко/, навчання правильної звуковимови /М.О. Александровська, В.І.Городілова, О.Л.Жильцова, В.І.Радіна, М.Ф.Фомічова/, формування фонематичного сприймання /Н.В.Дурова, Л.Є.Журова, Т.Б.Філічова/, усвідомлення дітьми лінійності звукової будови слова /Ф.О.Сохин, Г.О.Тумакова/, особливості розвитку уявлень про звукову дійсність мови у дошкільників /Є.І.Труве/, розвиток усвідомлення дітьми фонематичних узагальнень і диференціацій /Л.Ф.Ткачова/, навчання звукового аналізу слів /Д.Б.Ельконін/. Так, М.О.Александровська вивчала особливості вимови старших дошкільників і робить висновок, що цілеспрямована робота з

розвитку фонематичного слуху в дітей при корекції недоліків вимови допомагає дитині швидше оволодіти навичками правильної вимови. Автор наголошує на тому, що в роботі над корекцією недоліків вимови у старших дошкільників слід насамперед спиратися на слухове сприймання. Це є вирішальним у питанні про роль фонематичного слуху в процесі засвоєння дитиною звукової культури мовлення [1]. А от орфоепічна правильність мовлення дошкільників у даному дослідженні не висвітлюється.

Відсутність системного підходу до роботи над вимовою, зазначає О.О.Леонтьєв, є причиною того, що орфоепічні дії досить рідко виступають метою особливої навчальної діяльності, знання і навички дітей з орфоепії ще не стали предметом актуального усвідомлення і свідомого контролю [8].

Е.І.Труве досліджує можливість формування в дітей дошкільного віку свідомого орієнтування у звуковій дійсності мови на основі ознак фонем. У процесі експерименту вона застосовує набір елементів матеріалізації звуків, що був запропонований Д.Б.Ельконіним. Результати дослідження свідчать, що за умов ознайомлення дитини з чіткими ознаками фонем і організації за допомогою зовнішніх засобів орієнтування на визначені ознаки, можна сформувати достатньо усвідомлене уявлення про звукову дійсність мови у дошкільників різного віку [15].

Дисертаційне дослідження Л.Ф.Ткачової спрямоване на формування способів оволодіння фонемним аналізом слова на артикуляційно-акустичній основі. На першому етапі дітей вчать відтворювати слово, що підлягає звуковому аналізу, увага дитини спрямовується насамперед на зміну мовнорухового апарата, при цьому її вчили промовляти слова, не пропускаючи жодного звука. На другому етапі пропонується голосно вимовити слово, що аналізується, з посиленням кінестезій. На третьому етапі дитина аналізує слово у внутрішньому плані. За таких умов діти швидко усвідомлюють фонематичні узагальнення слова на артикуляційно-акустичній основі [14].

М.С.Вашуленко у своїх дослідженнях значно більшої уваги приділив формуванню орфоепічної правильності мовлення у дітей. Він розробив прийоми формування у дітей орфоепічних дій: свідомого артикулювання та порівняння.

Використання даних прийомів дає можливість педагогу здійснити перехід від конкретних мовних дій та операцій фонетико-орфоепічного та орфографічного характеру до розумових операцій (зіставлення, протиставлення, аналізу, синтезу, класифікації) з наступним абстрагуванням, узагальненням явищ, висновками про закономірності у вимові та написанні, що існують у мові. Організація навчальної діяльності у такий спосіб сприяє, по-перше, розвитку пізнавальної активності дітей, а по-друге, забезпечує нормативне засвоєння ними мовних явищ у обох функціональних формах мовлення - усного та писемного [4].

Н.В.Дурова пропонує іншу методику формування у дітей фонематичного сприймання. Її дисертаційне дослідження спрямоване на формування у дітей середнього дошкільного віку фонематичного сприймання. Задля цього автором розроблена система занять на усвідомлення дітьми звукової дійсності мови. Основним прийомом навчання виступає інтонаційне виділення звуків у слові. Автор наголошує, якщо в дитини сформувати усвідомлене засвоєння звукової культури мовлення, то в неї буде краще розвинено фонематичне сприймання [6].

Д.Б.Ельконін розробив систему навчання дітей фонемному аналізу слів. У процесі експериментального дослідження автор дійшов висновку, що фонемний аналіз проходить такі стадії: інтонаційне виділення послідовності фонем і загальний фонемний аналіз слова; диференціація голосних і приголосних звуків і визначення наголосу в слові; розрізнення твердих-м'яких, дзвінких-глухих приголосних звуків. У процесі навчання дітей звукового аналізу слів автором використовуються прийоми, що розвивають фонематичний слух. Серед них: зіставлення моделей звукового складу слів

між собою і встановлення їх подібності та відмінності; пригадування за означеною моделлю низки слів, що мають спільну фонемну структуру тощо.

Під час своїх досліджень Л.Є.Журова довела, що навчання дітей звуковому аналізу слів можна розпочинати з чотирьох років за умов, якщо цей процес буде відбуватися в ігровій формі.

Неправильна вимова окремих груп звуків у дошкільному віці - закономірна і виправдана фізіологічними особливостями формування дитячої мови. Але дорослі повинні обов'язково звертати увагу на те, що дитина погано вимовляє звуки, чи недостатньо чітко слова. Дошкільники з недоліками вимови дуже часто стають замкнутими, боязкими, соромляться декламувати вірші вголос, розповідати казки. Педагоги повинні своєчасно виявляти усі недоліки мовлення дітей і виправляти їх.

Отже, слід відзначити, що на даному етапі у науково-методичній літературі розвитку орфоепічної правильності мовлення дітей дошкільного віку приділено не достатньо уваги, що свідчить про необхідність дослідження і розробки даного питання. Враховуючи вищесказане, нами були поставлені завдання:

1. Дати характеристику орфоепічної правильності мовлення старших дошкільників.
2. Визначити стан справ щодо орфоепічної правильності мовлення дітей старшого дошкільного віку у практиці роботи дошкільних закладів.
3. Розробити методику виховання орфоепічної правильності мовлення дітей старшого дошкільного віку засобами дидактичної гри.

ЛІТЕРАТУРА

1. Александровская М.А. Недостатки произношения у детей старшего дошкольного возраста: Автореферат диссертации канд. пед. наук. - М., 1982. - 195 с.
2. Богуш А.М. Методика навчання уідеаїнської мови в дошкільних закладах. - К.: Вища школа, 1993. - 325 с.
3. Богуш А.М. Мова ваших дітей. - К.: Рад. школа, 1989. - 130 с.
4. Вашуленко М.С. Орфоепія і орфографія в 1-3 класах. - К.: Рад. школа, 1982. - 104 с.
5. Волох О.Т. Сучасна українська літературна мова. Вступ; Фонетика; Орфоепія; Графіка і орфографія; Словотвір. - К.: Головне видавництво виробничого об'єднання «Вища школа», 1986. - 200 с.
6. Дурова Н.В. Формирование фонематического восприятия у детей 5-го года жизни в детском саду: Автореферат диссертации канд. пед. наук. - М., 1984. - 24 с.
7. Жовтобрюх М.А. Сучасна українська літературна мова. Вступ. - Лексика і фразеологія. - Фонетика. - К.: Рад. школа, 1961. - 131 с.
8. Леонтьев А.А. Язык, речь и речевая деятельность. - М.: Просвещение, 1969. - с. 164-168.
9. Лингвистический энциклопедический словарь /гл. редактор Н.В.Ярцева. - М.: Сов. энциклопедия, 1990.-685 с.
10. Методика розвитку рідної мови та ознайомлення з навколишнім у дошкільному закладі: Навч. посібник /А.М.Богуш, Н.П.Орланова, Н.І.Зеленко, В.К.Лихолетова; за ред. А.М.Богуш. - К.: Вища школа, 1992. - 414 с.
11. Русова С.Ф. Вибрані педагогічні твори. - К.: Освіта, 1996. - 304 с.
12. Сучасна українська мова /М.Г.Доленко, І.І.Дацюк, А.Г.Квашук, В.Д.Поповський. - К.: Рад. школа, 1964.-319 с.
13. Тихеева Е.И. Развитие речи детей /раннего и дошкольного возраста/. - М.: Просвещение, 1967. -216 с.
14. Ткачева Л.Ф. Развитие фонематического слуха у детей как предпосылки успешного усвоения фонетики и орфографии //Вопросы психологии - 1980. - № 5. - с. 95-104.
15. Труве Е.И. Особенности развития ориентировки дошкольников на фонематическую действительность речи: Автореферат диссертации канд. психологических наук. - М., 1984. - 24 с.

RESUME

The given article contains analysis of the scientific methodical literature as well as mass practical activities of pre-school junior staff, that tends to prove the necessity of researching and advancing the matter of development of the phonetic drilling in the oral speech of under school children.